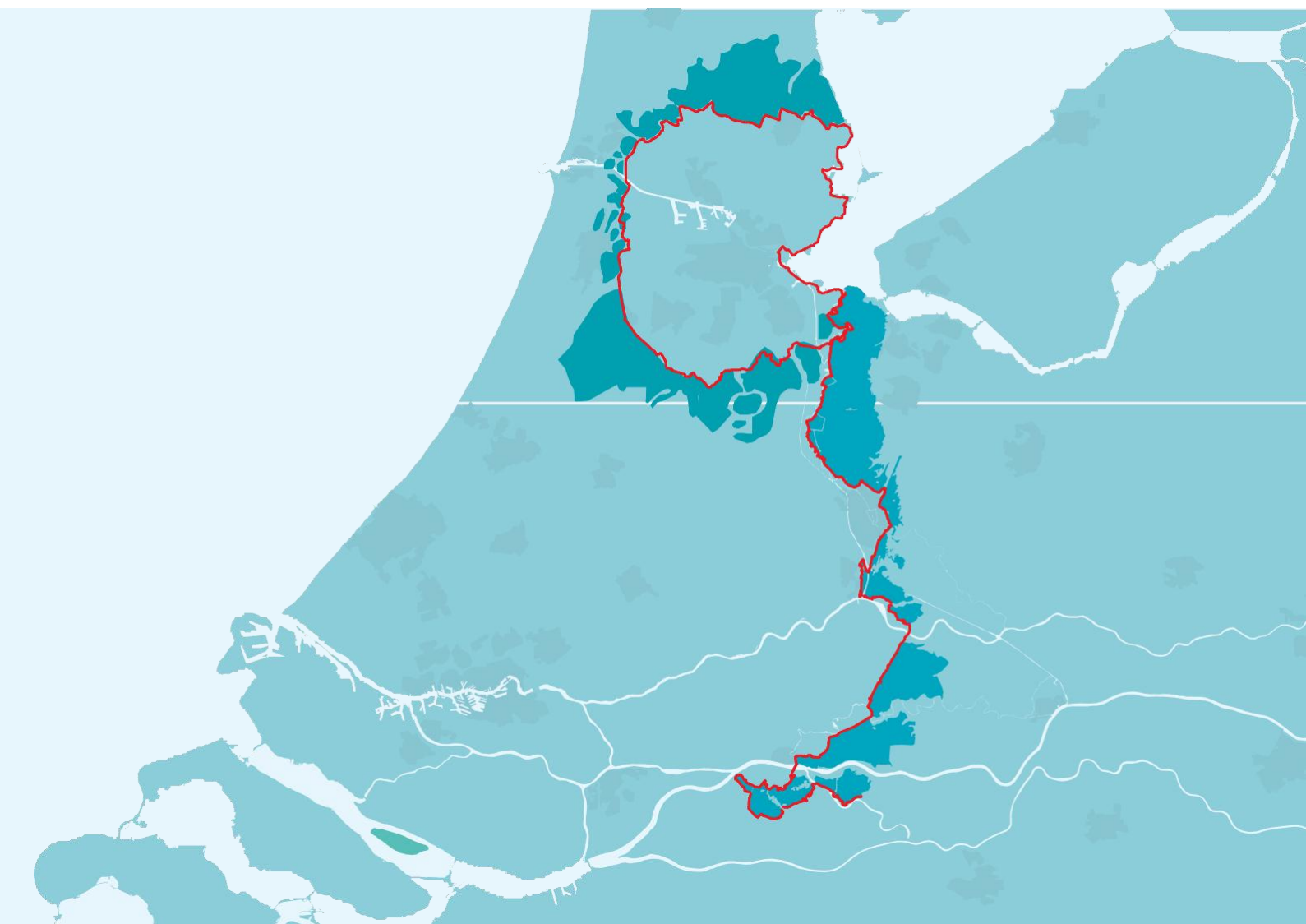

Aanloop naar het nominatiedossier

Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie samen sterker!

**HOLLANDSE
WATERLINIE®
NATIONAAL PROJECT**

Datum: 15 augustus 2014

Naam project: Werelderfgoed: Stelling van Amsterdam met uitbreiding Nieuwe Hollandse Waterlinie

Opgesteld door: Projectgroep Werelderfgoednominatie Nieuwe Hollandse Waterlinie

ATFORT
ATELIER EUROPEAN FORTRESSES

INTERREG IVC
INNOVATION & ENVIRONMENT
REGIONS OF EUROPE SHARING SOLUTIONS

Aanloop naar het nominatiedossier

Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie samen sterker!

Dit document bevat informatie over de werelderfgoednominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. Dit document is bedoeld voor de technische beoordeling door het ministerie van OCW ten behoeve van de prioritering van kandidaat-werelderfgoederen.

Dit document is opgesteld door de Projectgroep Werelderfgoednominatie Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Datum 15 augustus 2014

Inhoudsopgave

Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie samen sterker!	6
1. Identificatie site	8
2. Begrenzing van site en bufferzone	10
3. Uitzonderlijke universele waarden, criteria en verantwoording	12
4. Vergelijkende analyse	17
5. Integriteit en authenticiteit	20
6. Beoogd siteholderschap	22
7. Bescherming en beheer	23
8. Bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak	30
9. Planning	32
Literatuurlijst	34
Bijlage: beschermingsregime per provincie	35

Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie samen sterker!

Proloog

Inleiding

De Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) heeft de ambitie om werelderfgoed te worden en staat, als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam (SvA), op de nominatielijst van het ministerie van OCW. De SvA is sinds 1996 aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. Als uitbreiding van de SvA is het voor de NHW kansrijk om werelderfgoed te worden en het biedt voor beide linies kansen: SvA en NHW samen sterker! De nominatie van de NHW als werelderfgoed onderscheidt zich daarmee van een ‘normale’ nominatie. Het gaat om een uitbreiding van een bestaande site en niet om een volledig nieuwe nominatie. Vanuit dit perspectief geeft deze proloog een aantal noties die helpen voorliggend document in deze context te begrijpen.

‘Extension’

UNESCO heeft het aantal nominaties van nieuwe inschrijvingen gelimiteerd. UNESCO beoordeelt jaarlijks twee complete nominaties per land. Het totale aantal nominaties is maximaal 45 per jaar; hieronder vallen ook ‘extensions’ zoals beoogd voor de NHW (Operational Guidelines 2013, 61b. en 165). Een dergelijke ‘extension’ wordt gezien als ‘renomination’ en heeft geen gevolgen voor de al aangewezen site, ook niet wanneer de ‘extension’ geen succes heeft (Operational Guidelines 2013, 166). Bij een uitbreiding moet aangetoond worden wat de meerwaarde van deze uitbreiding is, ofwel hoe de uitbreiding de universele waarden van de originele site (SvA) vergroot, aanvult, verklaart of versterkt.

Historisch perspectief

Het werelderfgoed SvA wordt gezien als een unieke, uitzonderlijke en monumentale verdedigingsring van 135 kilometer lengte op gemiddeld zo’n vijftien kilometer afstand rondom hartje Amsterdam. De SvA is één van de vele linies die Nederland hebben gemaakt tot wat ons land nu is. De SvA en de NHW vormen samen de laatste nu nog herkenbare militaire structuur van deze enorme omvang, die de Republiek Holland en later het Koninkrijk der Nederlanden verdedigden tegen de mogelijke vijand.

Sinds de negentiende eeuw vormden de NHW en de SvA het sluitstuk van de nationale verdediging. De SvA en de NHW zijn samen een waterbouwkundige megastructuur die op ingenieuze wijze gebruik heeft gemaakt van al bestaande Middeleeuwse structuren. De Diefdijk bij Gorinchem is hiervan een treffend voorbeeld. Deze twee linies zijn als het ware het eindbeeld van een periode die een vorm en strategie van nationale verdediging kende, die anno 2014 als structuur nog volledige herkenbaar en zichtbaar in het landschap ligt.

Waarom (nu) een uitbreiding?

De twee waterlinies samen vertellen het verhaal van deze unieke en majeure vorm van verdediging van de Republiek met daarbinnen het belangrijkste stedelijke hart Amsterdam. Door uitbreiding van de SvA met de NHW ontstaat er een volledig beeld van de ‘grootseheid’, de evolutie van de vijf bouwfases en de compleetheid van de ingreep. Hierdoor wordt het ingenieuze in elkaar grijpende hydrologische systeem van verdediging te begrijpen.

Na het intrekken van de Kringenwet (1963) kwam de NHW onder druk te staan van stedelijke groei. Karakteristieke elementen erodeerden door verwaarlozing. De linie stond als het ware in de planologische bijkeuken. De aanwijzing als Nationaal Project en Nationaal Landschap in 1999 heeft mede voor een omslag gezorgd. In 2004 is Panorama Krayenhoff opgesteld. Dit Linieperspectief is tot op de dag van vandaag een breed gedragen visie op de uitvoering van het Nationaal Project Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het Linieperspectief biedt de aanknopingspunten om tijdens de uitwerking en

uitvoering te blijven handelen in de geest van de totale structuur, zoals Cornelis Krayenhoff die in de negentiende eeuw heeft ontworpen. Sindsdien wordt met man en macht gewerkt aan behoud en versterking van de linie en haar omgeving. En met succes! De aaneengesloten cultuurhistorische waardevolle structuur dwars door Nederland heeft zich staande weten te houden onder de enorme ruimtelijke druk in het dichtst bevolkte deel van Nederland. Dankzij de inzet en de kracht waarmee de NHW de afgelopen jaren op de kaart is gezet, is nu de tijd rijp om dit ook internationaal te bestendigen met de NHW als aanvulling op het werelderfgoed SvA. Dit doen we door de NHW aan te dragen voor de nominatie op de werelderfgoedlijst als uitbreiding van de SvA.

Kansrijk

De NHW heeft aanvullende unieke waarden voor de SvA. Dit maakt de nominatie van de uitbreiding bijzonder kansrijk. Het gaat zowel om een aanvulling als een vergroting van de site. De toevoeging van de historische ontwikkelingsgeschiedenis van de NHW maakt de betekenis en de historische context van de SvA beter inzichtelijk en beter te begrijpen. Het is één van de grootste infrastructurele projecten ooit uitgevoerd in Nederland en de ingenieuze hydrologische militaire systemen van beide linies liepen naadloos in elkaar over. De SvA en de NHW maakten gedeeltelijk gebruik van hetzelfde watermanagementsysteem en delen van de NHW zijn aangepast voor de SvA. Samen vormen zij het enige complete monument dat de ontwikkeling van deze technologie vanaf het vroegste stadium laat zien. De SvA en de NHW bestaan samen uit vijf bouwfases, waarbij het hydrologische en militaire systeem in de loop der tijd steeds verder is geperfectioneerd. De ontwikkeling van het watermanagementsysteem, de militaire werken en het militaire landschap van de NHW verklaart op welke wijze de unieke waarden van de SvA in vorm en expressie tot stand zijn gekomen. De uitbreiding betekent een versterking van de al onderkende universele waarden van de SvA. Door uit te gaan van de Outstanding Universal Value (OUV) en criteria van de SvA en de waarden van de NHW daaraan toe te voegen, is de meerwaarde van de uitbreiding optimaal geborgd. Hoofdstuk vier van dit rapport gaat hier verder op in.

Leeswijzer

Het voorliggende document is gebaseerd op het format dat de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) heeft aangeleverd. In dit geval betreft het een bijzondere nominatie. Het gaat namelijk om een uitbreiding van een bestaand werelderfgoed. Bij de beoordeling van de aanvraag leggen UNESCO en het adviesorgaan ICOMOS de focus op de uitbreiding en kijken naar de uniciteit van de aanvulling. Het document is daarom vanuit het perspectief van de NHW geschreven, waarbij regelmatig verband gelegd wordt tussen de SvA en de NHW om de unieke meerwaarde van de uitbreiding voor dit werelderfgoed expliciet te maken.

Tijdlijn bouwfases Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam

1. Identificatie site

Naam van de site

Stelling van Amsterdam met uitbreiding Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Op dit moment is ‘Stelling van Amsterdam met uitbreiding Nieuwe Hollandse Waterlinie’ de gehanteerde werktitel. Mogelijk wordt in de periode naar het nominatiedossier gekozen voor een andere titel. In dit document wordt de naam voor de totale site, afgekort als SvA & NHW.

Componenten van de site

De SvA & NHW zijn in dit document behandeld als één component. Omdat er een aantal attributen los van de ‘site’ liggen (bijvoorbeeld Pannerden en het Lingekanaal), bestaat de mogelijkheid dat de site in het definitieve nominatiedossier uit meerdere componenten bestaat (Serial Property).

Ligging van de site

Het gebied van de SvA & NHW ligt centraal in Nederland en het strekt zich uit over de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant. In het totale gebied van de SvA & NHW liggen 42 gemeenten. De huidige geografische coördinaten van de SvA zijn: N52 22 28 E4 53 35. Bij de uitbreiding van de site worden de geografische (UTM) coördinaten van het punt dat het dichtst bij het centrum van de site ligt gedefinieerd. De exacte coördinaten worden bepaald wanneer de begrenzing van de site definitief is vastgesteld.

Categorie van de site

De SvA is ingeschreven in de categorie ‘Cultural Site’. Het voorstel is om de uitbreiding (NHW) aan te laten sluiten bij deze categorie en ook in te dienen als ‘Cultural Site’.

In het afgelopen proces hebben diverse experts van ICOMOS aangegeven dat de categorie ‘Cultural Landscape’ voor de NHW een passende optie is. Deze categorie betreft sites die beïnvloed zijn door een combinatie van natuur en/of mens (Operational Guidelines 2013, 47). Bij de start van het opstellen van het nominatiedossier wordt nader onderzocht of deze categorie meer geschikt is voor de ‘extension’ en welke consequenties dit heeft voor de inhoud van het nominatiedossier en de al aangewezen site SvA. Een dergelijke ‘extension’ in een andere categorie komt vaker voor. Een voorbeeld hiervan is Røros Mining Town (1980) and the Circumference (extension 2010) in Noorwegen.

Illustratie van de totale beoogde site (SvA & NHW)

2. Begrenzing van site en bufferzone¹

Begrenzing site

De begrenzing van de uitbreiding (NHW) wordt bepaald door de OUV en attributen van de site. Op dit moment wordt gewerkt met een voorlopige begrenzing, bij het opstellen van het nominatiedossier wordt de definitieve begrenzing vastgelegd. De begrenzing is gebaseerd op de methodiek van de SvA en aangepast aan de specifieke ligging, vorm en kenmerken van de NHW. Het gehanteerde hoofdprincipe voor de site (kernzone) is een strook van 600 meter aan de oostzijde van de hoofdweerstandslijn. Ook vallen de zogenaamde verboden kringen van 1000 meter rond de forten in de kernzone. De NHW en de SvA lopen in elkaar over. Zo zijn elementen van de (oudere) NHW gebruikt en aangepast voor het verdedigingssysteem van de SvA, zoals vesting Muiden, Weesp en Fort Uitermeer. Deze delen zijn als onderdeel van de SvA al begrensd en beschermd.

Begrenzing bufferzone

De SvA kent geen bufferzone, omdat een dergelijke grens destijds geen vast onderdeel was van het nominatieproces. Tegenwoordig stelt UNESCO dat een site een bufferzone moet definiëren, tenzij er zwaarwegende argumenten zijn om dit niet te doen. Daarom wordt, anders dan bij de SvA, voor de NHW een bufferzone gedefinieerd.

Voor de bufferzone wordt op dit moment de globale begrenzing uit het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) gehanteerd, aangevuld met een zone van 50 meter aan de westzijde van de hoofdverdedigingslijn. De globale begrenzing uit het Barro is afgeleid van de begrenzing van het voormalige Nationale Landschap.

Vervolg

De exacte begrenzing van de site en bufferzone wordt in het nominatiedossier geografisch vastgelegd en nader onderbouwd. Aandachtspunt is de op afstand gelegen elementen (attributen), bijvoorbeeld Fort Pannerden en het Lingekanaal. Voor de bufferzone wordt gedetailleerd onderzocht welke visuele en fysieke relaties van belang zijn voor ondersteuning en bescherming van de site. Deze analyse vormt de basis voor de argumentatie welke gebieden bij de definitieve nominatie binnen of buiten de bufferzone vallen.

Parallel aan het opstellen van het nominatiedossier van de NHW werken de siteholders aan de aanpassing van de begrenzing van de SvA (zie concept RSOUV SvA). Tijdens het definitief bepalen van de begrenzingen van beide delen (SvA & NHW) vindt afstemming plaats over de gehanteerde methodiek en hoe deze grensaanpassing van de SvA mee te nemen bij het indienen van de nominatie. Juist het indienen van één gezamenlijke nieuwe begrenzing is een kans om de 'extension' als meerwaarde in te zetten, voor locaties die in de loop der jaren aan integriteit en authenticiteit hebben ingeboet als gevolg van ruimtelijke druk (zie brief minister OCW aan GS Noord-Holland d.d. 29 april 2014). De kaart op de volgende pagina laat de begrenzing van de site en bufferzone zien. Rondom alle verdedigingswerken is een beschermingszone van 1000 meter toegevoegd aan de kernzone. Ook elementen die in het verleden geen verboden kring hadden, bijvoorbeeld de plofsluis. Op deze wijze hebben ook deze elementen een beschermingszone, bij de definitieve vaststelling van de begrenzing wordt de maat van deze zone exact bepaald.

¹ Wanneer noodzakelijk voor een verantwoorde bescherming van de site moet een adequate bufferzone worden vastgesteld. De bufferzone zorgt voor een extra laag van bescherming rondom de site. Het bevat de directe omgeving, belangrijke zichten en andere gebieden of attributen die functioneel van belang zijn voor ondersteuning en bescherming van de site. Als er geen bufferzone wordt voorgesteld moet een verklaring gegeven worden waarom een bufferzone niet noodzakelijk is (OG 2013, 103, 104).

3. Uitzonderlijke universele waarden, criteria en verantwoording

Uitzonderlijke universele waarden van de site

De SvA is aangewezen als werelderfgoed en de uitzonderlijke kernwaarden (verwoord in de Statement of Significance) van de SvA, worden als zodanig herkend en gewaardeerd. Bij een uitbreiding moet aangetoond worden wat de meerwaarde van deze uitbreiding is, ofwel hoe de uitbreiding de kernwaarden nader toelicht/verklaart, uitbreidt/vergroot, aanvult of versterkt. De aanwijzing van de originele site (SvA) vormt dan ook de basis. De SOUV van de SvA is als basis gebruikt voor onderstaande beschrijving van OUV. De criteria voor het deel van de NHW zijn - in die lijn - aangescherpt naar de huidige maatstaven van UNESCO. Ook voor de SvA wordt de SOUV herzien; de 'Retrospective Statement of Outstanding Universal Value' (RSOUV). Op dit moment is een Engelstalige conceptversie gereed, met de bedoeling deze in 2014 vast te stellen.

SOUVNHW

De NHW is een buitengewoon compleet voorbeeld van een negentiende eeuwse gefortificeerde waterlinie. De forten, sluizen, dijken, lijnvormige verdedigingsstructuren, het hydrologische systeem en andere militaire bouwwerken vormen een lijn van met elkaar verbonden elementen in het landschap. De homogeniteit en de positie van de NHW in het landschap zijn nagenoeg ongewijzigd en herkenbaar gebleven door de tijd heen. De NHW heeft de structuur van het landschap gevormd.

Watermanagementsysteem

Het watermanagementsysteem dat ontwikkeld werd voor de NHW (en SvA) geeft inzicht in de evolutie van de techniek en het waterbeheer, maar ook van het (bestuurlijke) organisatievermogen en de samenwerking tussen de vele waterbeheerders. Een uiterst complex systeem zorgde voor het onder water zetten van het gebied. Dit stelsel was vooral gebaseerd op de beheersing van de verschillende waterpeilen in het gebied door middel van dijken, kaden en sluizen, die speciaal voor dit doel waren ontworpen. In de ontwikkeling van het systeem speelde de urgentie om gebieden steeds sneller te kunnen inunderen een belangrijke rol. De NHW bestaat uit een hoofdverdedigingslijn, die grotendeels gevormd wordt door dijken en kaden met daarlangs een waterloop die voor de inundatie werd gebruikt. De linie heeft op regelmatige afstanden accessen en inundatiesluizen, die op hun beurt door forten werden beschermd.

Militaire werken

Het verdedigingssysteem van forten laat de historische ontwikkeling zien van de militaire architectuur op het gebied van vestingbouw van de Nederlandse School. De tijdlijn waarlangs de forten zijn gebouwd begint in de Middeleeuwen met kastelen als het Muiderslot en Loevestein. Daarna volgen de zestiende en zeventiende eeuwse vestingsteden zoals Naarden en Gorinchem. Specifiek voor de SvA & NHW zijn de vijf bouwperiodes van bakstenen forten uit de negentiende eeuw tot en met de kleinere betonnen constructies uit de twintigste eeuw. De later ontwikkelde betonnen werken uit de vorige eeuw waren nodig om weerstand te bieden tegen de verhoogde vuurkracht van de artillerie bij oorlogsvoering vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw (als gevolg van de uitvinding van de brisantgranaat). De strategisch gepositioneerde militaire werken zijn onlosmakelijk verbonden met het watermanagementsysteem en dienden ter bescherming van het inundatiesysteem.

Militair landschap

Met de hoofdverdedigingslijn markeert de NHW de overgang van hoog naar laag Nederland. De linie scheidde het economische en bestuurlijke hart (de Randstad) in het westen van het oosten om een invasie uit het oosten te weren. De natuurlijke landschappelijke opbouw vormde de basis voor de aanleg van het ingenieuze inundatiesysteem. De Inundatiewet (1896) en de Kringenwet (1853), die tot in 1963 bestonden, hebben een uniek landschap achtergelaten door de ruimtelijke ontwikkelingen te sturen volgens duidelijke richtlijnen en controlemechanismen. Zo mocht in de

kring van 600 meter mocht tot 50 cm hoogte met steen worden gebouwd, daarboven moest het brandbaar materiaal zijn. In de buitenste kring, 1000 meter rond een verdedigingswerk, waren stenen bouwwerken toegestaan, maar bij oorlogs- dreiging konden alle opstallen zonder meer worden geruimd. Hierdoor is de open en gesloten structuur van de verdichte ‘westzijde’ en de open ‘oostzijde’ ontstaan. Dit is nog altijd visueel herkenbaar in het landschap. Op pagina 19 wordt een illustratie gegeven van de ontwikkeling van Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam.

Criteria voor de uitzonderlijke, universele waarden van de site

De SvA is genomineerd op basis van de criteria (ii), (iv) and (v) . Voor de NHW zijn dezelfde criteria van toepassing. Andere/nieuwe criteria blijken na onderzoek niet kansrijk voor de NHW. De criteria op basis waarvan de NHW wordt genomineerd zijn (Operational Guidelines 2013, 77):

- (ii) Getuige van een interactie van menselijke waarden, over een bepaalde periode of een culturele regio, op het gebied van ontwikkelingen in architectuur of technologie, kunst, stedenbouw of landschapsarchitectuur.
- (iv) Een uitstekend voorbeeld van een bepaald type gebouw, een architectonisch of technisch ensemble of landschap, die één of meerdere betekenisvolle periodes in de menselijke geschiedenis verbeeldt.
- (v) Is een uitstekend voorbeeld van de wijze waarop de mens zich heeft gevestigd, het land gebruikte of gebruik maakte van de zee. Het is representatief voor een cultuur (of culturen) en in het bijzonder wanneer deze menselijke interactie met de omgeving kwetsbaar is geworden door de onomkeerbare veranderingen.

De criteria worden hieronder toegelicht:

Criterion (ii): De NHW laat de ontwikkeling zien van het gebruik van gecontroleerde onderwaterzetting (inundatie) als verdediging. Dit is een Nederlandse innovatie die andere Europese landen later hebben overgenomen voor hun verdediging. Deze ‘extension’ maakt het overzicht van de bouwfases van de SvA & NHW als nationaal verdedigingswerk compleet. Samen bieden ze een overzicht van de steeds verdere perfectionering van het watermanagementsysteem, de aanpassingen in vorm en architectuur van de militaire werken en de invloed die deze vorm van verdediging op het landschap had.

Criterion (iv): Door het toevoegen van de NHW aan de SvA ontstaat een compleet beeld. De NHW is een grootschalig en complex watermanagementsysteem gericht op gecontroleerde inundatie en verdediging door een serie forten. De samengestelde elementen van de site zijn gemaakt in een tijdsbestek van meer dan 300 jaar en illustreren de ontwikkeling van zowel fortenbouw als militair waterbeheer. Heldere ontwerprichtlijnen en controlemechanismen vormen de basis van de NHW. Het watermanagementsysteem, ondersteund door 55 individuele fortificaties, kenmerkt de linie.

De nominatie omvat versterkte steden en bakstenen forten die een voorbeeld zijn van de verschillende opeenvolgende bouwstijlen, evenals een voorbeeld van het meest geavanceerde gebruik van sluizen en dijken waar ook ter wereld.

Criterion (v): Dit ingenieuze watermanagementsysteem heeft zowel betekenis voor Nederland als voor de bredere Europese context. De site illustreert het Nederlandse meesterschap van land en waterbeheersing in de ruimste zin. De specifieke technologie van de inundatievoorzieningen in de NHW onderstreept dit. De NHW is geworden tot een uniek landschap dat geheel de Nederlandse genialiteit laat zien op het gebied van waterbeheersingstechnologieën en dat dankzij de NHW een fundamentele waarde is geworden van de Nederlandse cultuur. Hoewel de linie niet langer in gebruik is als militaire verdediging en de ruimtelijke druk hoog is, blijft het karakteristieke militaire landschap tot op de dag van vandaag herkenbaar en beleefbaar.

nation's capital city.

² *Justification UNESCO (1996)*

The Committee decided to inscribe the nominated property on the basis of cultural criteria (ii), (iv) and (v) considering that the site is of outstanding universal value as it is an exceptional example of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the

De attributen van de site waarin de uitzonderlijke universele waarden tot uitdrukking komen

De attributen zijn de structuren, elementen en objecten die samen uitdrukking geven aan de uitzonderlijke universele waarden. In het kader van de beoogde 'extension' beargumenteert het nominatiedossier op welke wijze de voorgestelde uitbreiding de attributen van het aangewezen deel van de site (SvA) verklaart, vergroot, aanvult of versterkt (Preparing World Heritage Nominations 2011, p60). De kaart op de voorgaande pagina illustreert de grote hoeveelheid aan objecten waaruit de NHW bestaat. De attributen van de NHW zijn verdeeld in drie hoofdgroepen die aansluiten bij de beschrijving van de OUV:

Watermanagement: Alle attributen die bepalend zijn voor de werking van het hydrologische systeem, ofwel de inundatie. Dit zijn de 'technische' elementen en structuren waarmee het land geïnundeerd kon worden. Hieronder worden vallen:

- waterkerende dijken
- (hoofd)waterwegen
- inundatievelden
- belangrijkste inundatiesluizen en andere waterwerken.

Militaire elementen: Alle attributen ingezet ter verdediging van de werking van de inundatie en ter bescherming van de zwakke punten daarbinnen, bepalen het militaire systeem. Hieronder vallen:

- hoofdweerstandslinje
- vestingsteden
- forten en werken
- kazematten, groepsschuilplaatsen en andere militaire objecten.

Militair landschap: De Kringenwet was een wet die bebouwing in schootsvelden sterk aan banden legde. Tot 1963 zorgde de Kringenwet voor een landschap dat nagenoeg vrij was van bouwontwikkelingen. Dit zogenaamde militaire landschap is tegenwoordig nog steeds fysiek herkenbaar in het landschap aan:

- open en gesloten landschap
- accessen
- de onbebouwde 'Verboden Kringen' en
- de karakteristieke houten huizen.

De toegevoegde waarde van de NHW is dat deze uitbreiding de ontwikkeling van de SvA & NHW als complete verdedigingslinie vertelt. De SvA & NHW samen kennen vijf elkaar opvolgende bouwfases. De NHW zorgt ervoor dat ook de eerste, tweede en derde bouwfases onderdeel worden van het werelderfgoed. De NHW laat zien hoe het watermanagementsysteem door de jaren is verfijnd en verbeterd. Dit uit zich onder andere in de aard en vormgeving van de ingezette elementen. Zo werden binnen de SvA vooral schotbalken en schuiven gebruikt, terwijl waaiersluizen typisch zijn voor de (oudere) Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Voor de NHW is de monumentaanaanwijzing een belangrijke basis voor de beschrijving van de attributen. De procedure tot aanwijzing is eind 2014 grotendeels gereed. Tijdens het opstellen van het nominatiedossier worden eventueel missende attributen toegevoegd. Op de volgende pagina is een impressie van de attributen die voorkomen in de NHW opgenomen.

4. Vergelijkende analyse

Introductie

Voor de NHW afzonderlijk is een uitgebreide ‘Comparative Analysis’ uitgevoerd. De belangrijkste resultaten en conclusies zijn hieronder toegelicht. In dit onderzoek is de positie van de SvA & NHW in een mondiale en nationale context geplaatst en aangegeven hoe de ‘extension’ de OUV van de SvA aanvult en versterkt. Het onderzoek heeft aangetoond dat de NHW van toegevoegde waarde is voor het begrijpen van de ontwikkeling van het ingenieuze systeem van de SvA & NHW als geheel.

Methode

De kernkwaliteiten zijn vergeleken met:

1. Vergelijkbare sites en gebieden in de wereld (SvA & NHW samen)
2. De Stelling van Amsterdam (SvA)

Allereerst is de SvA & NHW vergeleken met andere vergelijkbare gebieden in de wereld om te bepalen of de buitengewone, universele waarden daadwerkelijk wereldwijd uniek zijn. Er is gekeken naar zowel werelderfgoederen als andere gebieden in de wereld, die vergelijkbare thematische attributen hebben. Het tweede deel maakt een vergelijking met de SvA, omdat de NHW wordt ingediend als een uitbreiding. De beschrijving sluit zoveel mogelijk aan bij de genoemde hoofdgroepen van attributen in hoofdstuk drie: watermanagement, militaire elementen en militair landschap.

Deze groepen met bijbehorende attributen vormen de essentie van de site en zijn daarom de grondslag voor het selectieproces van vergelijkbare gebieden in internationaal perspectief. Ook van belang bij de vergelijking met andere sites is de tijdsperiode waarin de linie is gebouwd; van circa 1815 tot 1950. Tenslotte is de staat van onderhoud van de site van belang, omdat dit betrekking heeft op de UNESCO begrippen ‘authenticiteit’ en ‘integriteit’.

De thematische aanpak is gebaseerd op het referentieraamwerk dat ICOMOS prefereert. Hierin correspondeert het genoemde begrip ‘militaire elementen’ met dezelfde subcategorie binnen de typologie ‘Military Architecture’, die op zijn beurt onderdeel is van het bredere thema ‘Expression of Creativity’. Het begrip ‘watermanagementsysteem’ sluit nauw aan bij het thema ‘developing technologies’, waarvan ICOMOS in 2005 aangaf dat dit bij slechts twee procent van de werelderfgoedsites deel uitmaakt van de uitzonderlijke, universele waarden.

SvA & NHW in internationale context

Het eerste deel van de vergelijkende analyse heeft als doel te ontdekken of de SvA & NHW samen werkelijk uniek zijn in een internationale context. De analyse ondersteunt het in 1996 genomen besluit om de SvA als een uniek fenomeen op de lijst te zetten van werelderfgoederen.

Door de SvA & NHW wereldwijd te vergelijken met andere sites die gebruik maken van gecontroleerde inundatie, ontstaat een patroon. In vergelijking met andere landen heeft geen enkele andere site een dergelijke ingenieuze verdedigingslinie op zo’n grote schaal. Hieruit blijkt het belang dat de Nederlandse beleidsmakers hechtten aan de waterlinies bij de ontwikkeling van een onafhankelijke, moderne Nederlandse staat. Dankzij de Inundatiewet en de Kringenwet die tot in de jaren 60 van kracht waren, heeft het landschap van de SvA & NHW zich bovendien tot een waar cultuurlandschap ontwikkeld.

Dit wordt ondersteund door het feit dat de bescherming van het systeem in zijn geheel op nationaal niveau, met inbegrip van de bijbehorende landschappen, alleen in Nederland bestaat.

De som van deze maatregelen illustreert hoe de SvA & NHW echt wereldwijd het belangrijkste en best beschermde voorbeeld is van het geheel van de door forten versterkte grens en watermanagementsystemen.

Het Nederlandse verdedigingssysteem van inundatie is een belangrijk exportproduct gebleken. De Leidse Akademie herbergde sinds 1600 de officiële opleiding voor vestingbouwkundig ingenieur. Omringende landen stelden zich op de hoogte van principes van het vestingbouwkundige systeem dat in Leiden werd gedoceerd. Ook namen buitenlandse steden Nederlandse ingenieurs in dienst. Bekende voorbeelden zijn Kopenhagen, Gotenburg, Stockholm en

Mülheim am Rhein. Hieruit blijkt de grote invloed die Nederlandse vestingbouwkundige ingenieurs hebben gehad op de ontwikkeling van de vestingbouw in Europa. Zo is er bewijs dat de inspiratie voor de stelling van Antwerpen en Kopenhagen rechtstreeks uit Nederland kwam. Van de andere verdedigingslinies zijn Antwerpen en Kopenhagen het meest vergelijkbaar met SvA & NHW.

Het gebruik van inundatie voor defensie was slechts van belang voor delen van de defensieve geschiedenis van deze steden. Ook zijn veel van deze sites minder goed bewaard gebleven als de genomineerde waterlinie. Voor de SvA & NHW vormde het systeem van inundatie hét uitgangspunt voor de ontwikkeling van de gehele verdedigingslinie. Kortom het ingenieuze hydrologische verdedigingssysteem als concept, is ontwikkeld in Nederland en heeft als voorbeeld gediend voor diverse andere verdedigingslinies in Europa. De maat en schaal van de SvA & NHW is nergens anders in de wereld vertoond.

Meerwaarde NHW t.o.v. SvA

De NHW was bedoeld om het economische en bestuurlijk belangrijke Holland te beschermen tegen indringers. Het plan voor de NHW heeft Cornelis Kraijenhoff bedacht. Vanaf 1815 tot 1950 werd de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangelegd. Dit vormt de start van de complete militaire verdedigingszone. In 1874 viel het besluit om de SvA als verdedigingsgordel om Amsterdam als de hoofdverdediging te ontwikkelen. De samenvoeging van de SvA en de NHW tot UNESCO Werelderfgoed maakt de complete militaire verdedigingszone inzichtelijk.

De SvA & NHW zijn gebouwd in vijf bouwfases, waarvan de vierde bouwfase de overgang van de bouw van de NHW naar de SvA vormt. Met de extension van de NHW worden drie bouwfases toegevoegd en is de overgang naar de vierde bouwfase beter te begrijpen. Niet alleen het ingenieuze watermanagementsysteem is steeds verder geperfectioneerd; ook de militaire werken hebben zich continue aangepast aan de ontwikkeling van de artillerie. De ontwikkeling is bijvoorbeeld te zien in de unieke waaiersluizen, ronde geschutstorens en de bakstenen architectuur van de NHW en de betonnen forten die later gebouwd zijn bij de SvA. De vijf tijdsfases samen laten de groei en de ontwikkeling van dit unieke Nederlandse verdedigingssysteem zien. De tijdlijn op pagina 19 geeft inzicht in de historische ontwikkeling en onderscheidende kenmerken van de SvA & NHW.

Conclusie

De vergelijkende analyse komt tot twee conclusies, die beide de benoeming steunen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als verlengstuk van de Stelling van Amsterdam. Allereerst blijkt uit de internationale evaluatie dat er buiten Nederland, nergens ter wereld een site te vinden is van vergelijkbaar belang, soortgelijke schaal en condities die het watermanagementsysteem in combinatie met het militaire systeem op deze manier weerspiegelt. De vergeleken sites maken slechts gebruik van inundatie langs versterkte gebieden. Bovendien zijn deze sites niet zo goed bewaard gebleven als de genomineerde waterlinie. Wereldwijd komt de SvA & NHW als herkenbaar unieke landschap - landschap van een majeure verdedigingslinie gebaseerd op een ingenieus systeem van inundatie - het beste tot uiting.

Ten tweede versterkt en vult de NHW de uitzonderlijke, universele waarden van de SvA aan, doordat de ontwikkeling van het militaire hydrologische systeem zichtbaar wordt vanuit de oorsprong van deze majeure ingreep. Samen bieden ze een historisch overzicht van de ontwikkeling en perfectionering van deze unieke Nederlandse vorm van verdediging door inundatie, zowel in het watermanagementsysteem, als de militaire werken en de betekenis voor het hedendaagse landschap.

5. Integriteit en authenticiteit

Integriteit

De integriteit betreft de volledigheid of alomvattendheid van de site. Alle elementen die nodig zijn om de uitzonderlijke, universele waarden uit te drukken, zijn opgenomen binnen de grens van de genomineerde site. De uitbreiding van werelderfgoed SvA met de NHW tot gecombineerde site maakt het mogelijk om de evolutie te weerspiegelen van de toegepaste technologie in de waterlinie. De gecombineerde site is dus een complete en uitgebreide reflectie van die uitzonderlijke, universele waarden. Het gebied rond de linie kende vele decennia ruimtelijke beperkingen door de Kringen-, Vesting- en Militiewet. Door deze wetgeving is de stedelijke ontwikkeling beperkt gebleven en is een groot deel van het systeem in oorspronkelijke staat. De linie vormt een lijn van onderling verbonden gebouwen en andere structuren waarvan de homogeniteit en de positie in het landschap bijna onveranderd en onderscheidend zijn gebleven. Zij vormen de belangrijkste verdedigingslinie samen met de dijken, aarden wallen, waterstaatkundige bouwwerken, forten, batterijen, andere militaire gebouwen en de structuur van het landschap. De NHW is dus een uitzonderlijk, compleet voorbeeld van een negentiende-eeuwse versterkte linie van buitengewone omvang.

Authenticiteit

Met de authenticiteit wordt de waarachtigheid en geloofwaardigheid van de site bedoeld. De NHW is een samenhangend voorbeeld van een door de mens gemaakt cultuurlandschap, waarin water en aarde zijn verwerkt tot een systeem van kunstwerken. Een systeem dat gevormd is door het landschap en hetzelfde systeem dat het landschap heeft gevormd. De uitzonderlijke universele waarden worden uitgedrukt in de authenticiteit van het ontwerp (de soorten forten, sluizen, batterijen, liniewallen), en in de structuur van de omgeving (als een onderling verbonden militair functioneel systeem in het cultuurlandschap van de polders en het verstedelijkte landschap). De het watersysteem en de forten zijn grotendeels bewaard gebleven in de staat zoals ze destijds ontworpen en bedoeld waren. Bij al uitgevoerde renovaties sluiten de gebruikte materialen en bouwconstructies aan bij het oorspronkelijke ontwerp. Vanuit het perspectief van Belvédère ‘Behoud door ontwikkeling’ hebben vooral op de forten een aantal ingrepen plaatsgevonden (bijvoorbeeld Fort Vechten, Werk aan ’t Spoel, Fort aan de Nieuwe Steeg). Dit heeft de herkenbaarheid, leesbaarheid en het toeristische perspectief van de NHW aanzienlijk vergoot.

Zwakke punt van de nominatie

Op een aantal plaatsen is de NHW in de afgelopen decennia veranderd. Dit is gebeurd na het opheffen van de Kringenwet in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Toen is vooral de ruimtelijke context rond de forten gewijzigd (bijvoorbeeld Lunetten, Hoofddijk etc). Ook is in dezelfde periode een aantal forten behoorlijk verbouwd (bijvoorbeeld Steurgat, Voordorp).

Door de hoge bevolkingsdruk is een aantal infrastructurele ingrepen in de toekomst niet uit te sluiten. Zowel de NHW als de ruimtelijke projecten van ministerie van IenM vallen onder de nationale belangen uit de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR). De werelderfgoednominatie en de ruimtelijke projecten van IenM zijn beide nationale ruimtelijke belangen die in samenhang met elkaar afgewogen moeten worden onder verantwoordelijkheid van OCW en IenM. De RCE heeft

daarom een quickscan uitgevoerd naar MIRT-projecten (projecten uit het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport) in het gebied van de NHW. Dit heeft geresulteerd in een voorlopig overzicht van projecten, weergegeven in het achtergronddocument NHW, in Rijksbeleid en projecten in het gebied. Het project met de meeste impact is de verbreding van het Lekkanaal waarvoor een Heritage Impact Assessment (HIA) is uitgevoerd. Met de uitkomsten van de HIA zijn de plannen aangepast om de gevolgen van de ingreep zo veel mogelijk te beperken voor de werelderfgoedwaarden. Bij deze HIA is ook gekeken naar de ruimtelijke ontwikkelingen die in de beoogde extension hebben plaatsgevonden.

Daaruit blijkt dat het overgrote deel van de NHW authentiek is, het zwakke punt is de verstedelijking in de ring rondom Utrecht. Ondertussen is hier al flink geïnvesteerd in het herkenbaar en beleefbaar maken van de aangetaste delen. Daarnaast kent de zone ondertussen een adequate wettelijke en planologische bescherming (monumentenaanwijzing en provinciale verordening), die verdere aantasting voorkomt.

Onderzoek

Op dit moment wordt gewerkt aan de nadere uitwerking en omschrijving van de integriteit en authenticiteit van de NHW. De studie sluit aan bij de onderverdeling die de RCE gebruikt heeft; de indeling in 96 clusters voor de monumenten-aanwijzing. Op basis van criteria die UNESCO en ICOMOS hebben gedefinieerd voor integriteit en authenticiteit, zijn vier criteria benoemd. Elk cluster wordt beoordeeld op basis van deze vier criteria en dit leidt tot een totale score tussen 0 en maximaal 40 punten per cluster. De score geeft onder andere de relatie weer tussen de elementen van de waterlinie en de omgeving, de staat van onderhoud van de clusters en de integriteit en authenticiteit van nieuwe toevoegingen aan forten als onderdeel van renovaties en herbestemming.

De resultaten worden verwerkt door de clusters te rangschikken op basis van de scores. Deze manier maakt de knelpunten inzichtelijk voor wat betreft de integriteit en authenticiteit. Een (digitale) kaart, gebaseerd op de monumentenkaart van de RCE, zal de scores weergeven. Een tiental personen met professionele kennis van de NHW, voert het onderzoek uit. Het onderzoek is eind 2014 gereed.

Vervolg

Met dit onderzoek wordt tijdens het nominatieproces de authenticiteit beoordeeld voor alle onderdelen in samenhang met elkaar. De sterke en zwakke punten wat betreft de integriteit en authenticiteit worden in beeld gebracht. Mede op basis van de zwakke punten in relatie tot de uniciteit voor de OUV wordt de exacte begrenzing van de site bepaald. Ook worden toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen in beeld gebracht en bekeken in hoeverre die van invloed zijn op de OUV van de site. Voor deze onderdelen worden beheers- en managementmaatregelen getroffen om de authenticiteit en integriteit te beschermen voor de toekomst.

³ Het strategische stelsel bestaat in hoofdzaak uit vestingen, forten, batterijen en kazematten, groepsschuilplaatsen,

groepsnesten, loopgraven en tankgrachten (Atlas van de Nieuwe Hollandse Waterlinie p152).

6. Beoogd siteholderschap

De vier provincies, Noord-Holland, Utrecht, Noord-Brabant en Gelderland, hebben het voornemen om gezamenlijk als siteholder op te treden. De provincie Zuid-Holland draagt de verantwoordelijkheid voor het siteholderschap over aan de vier provincies. De bovengenoemde vier provincies zijn hiermee gezamenlijk eerst verantwoordelijke(n) voor het werelderfgoed en houden zich intensief bezig met de UNESCO-nominatie en de taken die hiermee gepaard gaan. Zij zijn aanspreekpunt voor UNESCO en primair verantwoordelijk voor de bescherming, de instandhouding, het beheer van en de communicatie over de site. Zij dragen zorg voor de monitoring en rapportage van de instandhoudingsdoelen aan UNESCO. In samenspraak met en/of in opdracht van de siteholder geven stichtingen/organisaties/bureaus (bijvoorbeeld de bezoekerscentra voor de SvA, de Stichting Liniebreed Ondernemen (SLO) en de Stichting Samenwerkende Waterlinie Musea (SSWM)), concreet uitvoering aan de taken op het gebied van publieksbereik en draagvlak. Deze nieuwe ambities, de werkwijze, de onderlinge verhoudingen, rollen en verantwoordelijkheden zijn vastgelegd in de bestuursovereenkomst “Pact van Altena”. Deze nieuwe bestuursovereenkomst “Pact van Altena” is bestuurlijk vastgesteld en op 2 oktober 2014 getekend door vier provincies.

De interprovinciale besturing bestaat uit de Liniecommissie (LC), het Dagelijks Bestuur (DB) en het Team Interprovinciaal Programma (TIP). De verantwoordelijke gedeputeerden van de provincies hebben zitting in de Liniecommissie (LC). Het Dagelijks Bestuur (DB) bestaat uit directeuren van de provincies en het team Interprovinciaal Programma (TIP) wordt geformeerd door programmamanagers en projectleiders van de provincies. De indeling bestaande uit zeven deelgebieden - de enveloppen, met elk een regionale bestuurlijke commissie - wordt gewijzigd in een driedeling: Zuid (Pact van Loevestein), Midden (Pact van Utrecht) en Noord (Noord-Holland, aangestuurd door de projectorganisatie van de SvA). Hierdoor komt de linie als totaliteit beter tot zijn recht. Deze aanpak borgt nauw contact met gemeenten, waterschappen en andere grote stakeholders in de gebieden. Het TIP organiseert de verbinding met de kerntaken van de provincies en gemeenten op het gebied van ruimtelijke ordening. Door op deze manier het siteholderschap te organiseren, is de bescherming van de linie geborgd; de kansen en bedreigingen van toekomstige ontwikkelingen worden vroegtijdig gesignaleerd en ruimtelijke ingrepen worden op een zodanige manier uitgevoerd dat ze de OUV van de NHW niet aantasten.

Een beperk deel van de NHW ligt in de provincie Zuid-Holland (gemeenten Leerdam en Gorinchem). De projecten in dit gebied zoals destijds opgenomen in het Programmaplan NHW Diefdijk/Loevestein, zijn de afgelopen jaren gerealiseerd. De provincie Zuid-Holland wil zich voortaan richten op de bescherming en de ontwikkeling van de Oude Hollandse Waterlinie. De provincie Zuid-Holland ondersteunt de UNESCO-nominatie en voert haar kerntaken uit op het gebied van de planologische bescherming van de NHW. De provincie Zuid-Holland treedt niet op als siteholder. De vijf provincies hebben gezamenlijk afgesproken dat de andere vier provincies zich als siteholder ontfemen over het Zuid-Hollandse deel van de NHW. Het verantwoordelijke waterschap (medeondertekenaar Pact van Loevestein) in deze regio zal mogelijk in de toekomst nog siteholdertaken op zich nemen.

Risico's ten aanzien van het siteholderschap

Hoewel het siteholderschap met de ondertekening van de bestuursovereenkomst “Pact van Altena” een feit is, zijn er risico's voor de toekomst. Het belangrijkste risico is dat het bestuurlijke en maatschappelijke draagvlak voor de nominatie afneemt of fragmenteert tijdens het opstellen van het dossier. De oorzaak hiervan zou kunnen zijn dat de vier provincies - die als gezamenlijke siteholder optreden - niet in staat zijn om op één lijn te komen over de consequenties van het nominatiedossier, vanwege de maatschappelijke en politieke verschillen tussen de vier provincies. Met als mogelijk gevolg afname van de draagkracht van de organisatie.

Beheersmaatregel / proces en vervolg

Na een roerige tijd heeft de hernieuwde organisatie van de NHW laten zien echt voor de nominatie te gaan, door de ondertekende bestuursovereenkomst “Pact van Altena” en het gezamenlijk steunen van de beantwoording van de brief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed van 14 oktober 2013. Om voor de toekomst bovenstaand risico te beheersen wordt samen met de SvA een heldere organisatiestructuur (en begroting) opgezet met duidelijke afspraken over rollen, verantwoordelijkheden en afstemmingsmomenten. In het proces worden bestuurlijke momenten ingebouwd om tussentijdse besluiten te nemen en vast te leggen. Dit is 2 oktober 2014 vastgelegd in de nieuwe bestuursovereenkomst “Pact van Altena”.

7. Bescherming en beheer

A. Wijze van bescherming en doorwerking

De attributen die de uitzonderlijke, universele waarden uitdrukken, worden op verschillende manieren en niveaus beschermd:

- wettelijke bescherming
- planologische bescherming

Hierna volgt een toelichting op deze vormen van bescherming.

Wettelijke bescherming

De NHW is een rijksmonument. Op basis van de Monumentenwet geniet de NHW dus wettelijke bescherming. De bescherming van de meeste objecten is goed geregeld; bescherming als object en soms als cluster. In 2008 is bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) het project 'Aanvullende aanwijzing en verfijning Nieuwe Hollandse Waterlinie' van start gegaan. Het project voorziet in een complexgewijze bescherming van de onderdelen van de linie en verfijning van de al beschermde onderdelen. Naar verwachting rondt de RCE dit project het komende jaar af. Tijdens het opstellen van het nominatiedossier wordt aanvullend gekeken naar de 'los liggende' delen van de NHW, zoals

Fort Pannerden. De schootsvelden met houten huizen en inundatievelden vallen niet onder de bescherming van de Monumentenwet en worden beschermd door de reguliere planologische bescherming.

Daarnaast kent de NHW een aantal beschermde stads- en dorpsgezichten (Monumentenwet van 1988). Het betreft hier een aantal vestingsteden, zoals Naarden, Muiden, Gorinchem en Woudrichem. Voor beschermde stads- en dorpsgezichten gelden aparte (strengere) regels met betrekking tot bestemmingsplannen. Dit betreft niet alleen de bebouwing, maar ook de onbebouwde ruimte.

Planologische bescherming:

- op nationaal niveau in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR);
- op regionaal niveau in de vijf provinciale structuurvisies en ruimtelijke verordeningen;
- op lokaal niveau in de gemeentelijke bestemmingsplannen.

Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte

De SVIR merkt de werelderfgoederen - waaronder de NHW - aan als "van nationaal belang". Op basis van de Wet ruimtelijke ordening (Wro) heeft het Rijk twee besluiten om de nationale belangen uit de SVIR (beleidsmatig en procesmatig) juridisch te borgen:

- Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro). Dit besluit geeft juridische kaders die nodig zijn om het vigerend ruimtelijk rijksbeleid te borgen.
- Besluit ruimtelijke ordening (Bro). Het Bro stelt juridische kaders aan de processen van ruimtelijke belangenafweging en besluitvorming bij de verschillende overheden. Dit doet het Bro vanuit de rijksverantwoordelijkheid voor een goed systeem van ruimtelijke ordening.

Het Barro schrijft de provincies voor de begrenzing van de NHW vast te stellen en de kernkwaliteiten van de NHW uit te werken en te objectiveren. De provincies zijn verplicht dit in de provinciale verordening op te nemen in het belang van de instandhouding en versterking van de kernkwaliteiten van de linie. In de provinciale ruimtelijke verordening moeten ook regels worden opgenomen die de aantasting van de kernkwaliteiten voorkomen.

Provinciale structuurvisies/omgevingsvisies en Ruimtelijke Verordeningen

Op basis van de SVIR hebben de vijf provincies de besluiten op een eigen wijze verwoord en opgenomen in hun PRV's.

Alle provincies hebben een zone opgenomen voor de NHW waarbinnen regels gelden gericht op bescherming van de kwaliteiten. Daarnaast hebben alle provincies bepalingen in hun verordening die stedelijke ontwikkelingen in het buitengebied beperken. Deze generieke regels dragen bij aan bescherming van de linie. De begrenzing van de zones en de wijze van bescherming is nog niet door alle provincies hetzelfde vormgegeven. In de bijlage is een overzicht per provincie opgenomen.

Gemeentelijke bestemmingsplannen

De regels uit de eerder genoemde verordeningen werken door in de gemeentelijke bestemmingsplannen. Uit een analyse van de vigerende bestemmingsplannen is gebleken dat de waterliniegemeenten de bescherming op uiteenlopende wijze hebben geregeld. Daar is inmiddels een verbeteringslag gemaakt en nog gaande.

Zo zijn de betrokken gemeenten voor het zuidelijke deel van de NHW (Pact van Loevestein) bezig gezamenlijk bestemmingsplanregels te ontwikkelen met daarbij een beschrijving van de kernkwaliteiten van de waterlinie en het onderliggende landschap. De implementatie van deze regels worden gecoördineerd opgenomen in het bestemmingsplan. De Gemeente Stichtse Vecht is een goed voorbeeld van de wijze waarop de kernkwaliteiten van de NHW zijn beschermd in het bestemmingsplan.

Bij de start van het opstellen van het nominatiedossier laten de siteholders een inventarisatie maken van de wijze waarop de kernkwaliteiten zijn geborgd in de vigerende bestemmingsplannen. De resultaten daarvan worden gebruikt om in de communicatie met gemeenten te komen tot een meer uniforme beschermingsregeling in de bestemmingsplannen voor de NHW als geheel. De ervaringen uit het Pact van Loevestein en de Gemeente Stichtse Vecht worden daarbij gebruikt.

B. Staat van onderhoud

Tot op heden hebben de betrokken partijen circa 300 miljoen euro geïnvesteerd in de consolidatie, bescherming, beleefbaarheid en zichtbaarheid van de NHW. Deze grote investeringen van de afgelopen tien jaren hebben ervoor gezorgd dat de staat van onderhoud en het beheer op een voldoende tot goed niveau zijn gebracht. In 2014 en 2015 worden de nog op stapel staande uitvoeringsprojecten uitgevoerd en afgerond. Daarmee is de staat van onderhoud voor de komende jaren geborgd.

Eind 2012 en begin 2013 zijn drie inventarisaties uitgevoerd naar de staat van het onderhoud en de wijze waarop het huidige beheer georganiseerd is. De inventarisaties zijn uitgevoerd in de drie deelgebieden het Pact van Loevestein, Utrecht en Noord-Holland (totale NHW). De inventarisaties laten ook zien dat de staat van onderhoud over het algemeen goed is. Aandachtspunt is de continuïteit van het beheer voor de toekomst. De betrokken provincies gebruiken de uitkomsten van de inventarisaties als vertrekpunt, om samen met de eigenaren te komen tot een duurzame kwaliteit van het beheer van de NHW. De eerste stappen zijn hiervoor al gezet, onder andere met de start van beheerpilots op

14 locaties verspreid door de linie. Deze pilots hebben als doel praktische beheerervaringen op te doen, partijen met elkaar te verbinden en een netwerk van niet-professionals te creëren.

Voor de beheersmatige bescherming wordt een structureel financieringssysteem ontwikkeld gericht op fondsenwerving. Het dagelijkse beheer vindt hoofdzakelijk plaats door de eigenaren van de NHW. Het TIP is verantwoordelijk voor de kwaliteitstoetsing van dit beheer.

C. Organisatie beheer en monitoring

Organisatie beheer

De provincies nemen gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor de duurzame instandhouding en het duurzame beheer van de SvA & NHW. Deze aanpak bestaat uit drie specifieke onderdelen:

1. **Afronding van de lopende projecten:** voor de afronding van lopende projecten is een programmaplan in de maak.
2. **Borging:** voor de borging wordt de planologische bescherming interprovinciaal op elkaar afgestemd zodat er uniforme en adequate beveiligingsmaatregelen komen. Dit gebeurt met behulp van het ruimtelijke instrumentarium. Op deze wijze worden ongewenste ontwikkelingen die de waarden van de NHW aantasten juridisch tegengegaan.
3. **Vermaatschappelijking:** onder verantwoordelijkheid van de betrokken provincies is een procesplan opgesteld met als doel de gewenste kwaliteit van beheer vast te stellen en een intentieovereenkomst te sluiten tussen eigenaren en betrokken overheden. Dit proces bundelt kennis over en ervaringen met het beheer. Door een netwerk van beheerders en andere betrokkenen op te zetten, wordt deze kennis breed gedeeld. Het proces bestaat uit drie fasen waarin respectievelijk de reikwijdte van duurzaam beheer wordt vastgelegd (1), de kwalitatieve norm wordt bepaald (2) en als laatste de intentieovereenkomst wordt ondertekend (3). Daaropvolgend start een proces van behoud en realisatie van de beoogde kwaliteit. Hierbij wordt de verantwoordelijkheid van de eigenaren expliciet gemaakt en naar mogelijkheden gezocht om vrijwilligers te betrekken bij het duurzaam beheer. In het vervolg van dit proces wordt gewerkt aan het operationeel maken van een financieel instrument en de mogelijkheid om de beheerkwaliteit te monitoren.

De siteholder zorgt ervoor dat ervaring en kennis op het gebied van beheer toegankelijk worden voor alle gebruikers. Expertise op dit vlak is eerder opgedaan in beheerpilots en in internationale projecten. De siteholder vertaalt deze inzichten samen met eigenaren en ondernemers in instrumenten en methoden voor duurzaam beheer.

De verantwoordelijkheden van eigenaren en gebruikers worden verder geconcretiseerd. De rol die vrijwilligers spelen wordt nader onderzocht en concreet gemaakt.

Monitoring

De siteholder draagt elke zes jaar zorg voor de periodieke rapportage aan UNESCO over de stand van zaken van de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke, universele waarden. De rapportage beschrijft onder andere alle ontwikkelingen en maatregelen, inclusief de cumulatie van kleinschalige ingrepen die in de omgeving plaatsvinden. Op deze wijze kan er vroegtijdig worden ingespeeld om mogelijke aantasting van de waarden te voorkomen. De siteholder ontwikkelt momenteel een monitoringssysteem voor de borging van de beheerafspraken en voor de bouwkundige staat van alle objecten in de NHW.

D. Publieksbereik en exploitatie

Publieksbereik

Het brede publiek weet de NHW in toenemende mate te vinden. De forten trekken een half miljoen mensen per jaar. Het totale aantal bezoekers aan de NHW zal nog hoger liggen. Wandelaars op het Waterliniep pad en wandelaars of fietsers op één van de vele andere routes in het gebied komen daar nog bij. Deze bezoekersaantallen zijn het meest tastbare bewijs dat de NHW tot leven is gekomen. Dat is een gezamenlijke prestatie van iedereen die aan de linie werkt of heeft gewerkt, van eigenaren en beheerders tot onderzoekers, vrijwilligers en bestuurders.

De ambitie uit Panorama Krayenhoff -“De waterlinie in hoofden, harten en handen” voor de NHW - blijft gehandhaafd voor de toekomst en past bij de doelstelling van UNESCO om het werelderfgoed bij het publiek bekend te maken.

Exploitatie

Na een periode van intensieve investeringen in het herstel van de NHW is er sprake van een omslag. Er volgt een tweede uitvoeringsfase waarbij investeringen moeten gaan renderen; economisch en/of maatschappelijk. Aan de ambitie “Het realiseren van een maatschappelijk en economisch duurzaam gebruik” is de afgelopen jaren eveneens veel aandacht besteed. Steeds meer forten hebben een economisch zelfstandige gebruiker en door de verbetering van de bouwkundige

staat van de forten is de exploitatie ervan rendabel geworden.

Nu is de ambitie om de NHW in 2020 zover gereed te hebben dat de linie in stand wordt gehouden door de activiteiten van ondernemers en door publiek draagvlak. De ondernemers zélf stellen delen van de linie open en ondernemers en publiek nemen een belangrijk deel van het beheer voor hun rekening.

Om de NHW duurzaam in stand te houden en te beheren, staat de siteholder voor de volgende uitdagingen die het kader NHW tot 2020 als volgt verwoordt:

1. Hoe versterken we de herkenbaarheid van NHW én SvA & NHW als samenhangend gebied met specifieke attracties voor Nederlanders (cultuurhistorisch en recreatief) en buitenlandse bezoekers/toeristen (toerisme) en hoe geven we een actuele betekenis aan de NHW in de Ruimtelijke Ordening aan de oostrand van het groene hart?
2. Hoe kunnen we de kenmerkende onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als bedoeld in het Linieperspectief planologisch veilig stellen en door het ruimtegebruik duurzaam garanderen?
3. Hoe zorgen we ervoor dat de kenmerkende fysieke onderdelen van de NHW en de SvA bereikbaar zijn, duurzaam behouden blijven en onderling verbonden worden?
4. Hoe versterken we het beeld van de NHW met ruimtelijke ontwikkelingen zoals waterberging, recreatieve ontsluiting en natuurontwikkeling, hoe kunnen we tegen gaan dat infrastructurele ontwikkelingen de NHW aantasten en hoe kan, daar waar een ontwikkeling noodzakelijk is, de best mogelijke inpassing gerealiseerd worden?
5. Hoe scheppen we de juiste voorwaarden om de forten eigentijdse functies te geven maar wel zodanig dat de authenticiteit en integriteit van de uitzonderlijke, universele waarden niet of nauwelijks worden aangetast?
6. Hoe scheppen we de juiste voorwaarden om de historie en de werking van de NHW virtueel en fysiek te demonstreren en om de NHW-kennis te bewaren en voor bestaande en nieuwe doelgroepen goed (virtueel) beschikbaar te laten blijven?
7. Hoe zorgen we voor een gestroomlijnd proces voor de UNESCO-aanvraag?
8. Hoe richten we een organisatie (siteholder) in die een duurzame instandhouding van de NHW & SvA waarborgt? De afgelopen jaren is al stevig ingezet op het realiseren van deze ambities en de komende jaren wordt hierop voortgebouwd.

Risico's bescherming, onderhoud en beheer

Hoewel er veel uitgevoerd en geregeld is, zijn er voor de bescherming, het onderhoud en het beheer twee belangrijke risico's.

Allereerst is het risico dat de OUV onvoldoende zeker worden gesteld in het nominatiedossier. Dit risico is voor de kernzone zeer beperkt, omdat deze al wettelijk en planologisch voldoende is geborgd (deel a van dit hoofdstuk). Dit risico speelt voornamelijk in de bufferzone. De oorzaak hiervan is dat de consequenties van aanwijzing (beperkingen) politiek te gevoelig liggen, waardoor begrenzing onvoldoende wordt verankerd in (gemeentelijk) ruimtelijk beleid.

De beheersmaatregel is gericht op het nauwkeurig bepalen van de bufferzone en het in beeld brengen van de ruimtelijke consequenties voor de betrokken partijen. In hoeverre kent de bufferzone al voldoende bescherming en op welke locaties moet dit worden aangescherpt? Op basis hiervan wordt een communicatiestrategie ontwikkeld gericht op gemeenten, beheerders en eigenaren met als doel deze stakeholders bij het proces van borging te betrekken. De inschatting is dat de locaties waar aanscherping noodzakelijk is beperkt zal zijn, omdat grote delen van het landschap rondom de NHW al beschermd zijn vanuit het perspectief van de aanwezige landschappelijke kwaliteiten.

Ten tweede bestaat het risico dat de duurzame instandhouding (structurele middelen) onvoldoende kan worden gegarandeerd en onderhouden. De oorzaak hiervan is onverwachte beheerkosten en onvoldoende bereidheid van eigenaren en ondernemers om bij te dragen aan de instandhouding. Op dat moment is er onvoldoende politiek en maatschappelijk draagvlak, met als gevolg onvoldoende bescherming van de OUV.

De beheersmaatregel is het in beeld brengen en monitoren van het beheer en onderhoudskosten en het maken van duidelijke afspraken met eigenaren en beheerders. Dit wordt momenteel al gedaan, zoals is beschreven in onderdeel c en d van dit hoofdstuk. In de komende jaren zal dit verder worden vormgegeven. Daarnaast wordt een communicatiestrategie ontwikkeld om gemeenten en andere betrokkenen te betrekken bij het behoud en beheer van het werelderfgoed.

8. Bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak

Verleden

Het draagvlak voor de NHW is altijd zeer hoog geweest bij bestuurders. Al met het opstellen van Panorama Krayenhoff is gewerkt aan het verkrijgen van bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak voor de NHW. In de afgelopen tien jaar heeft de uitvoering van projecten voor en met betrokken partijen dit draagvlak alleen maar vergroot. In de zeven enveloppen (deelgebieden) hebben gemeenten, waterschappen en andere betrokken organisaties in enveloppencommissies enthousiast gewerkt om de attributen van de NHW te consolideren en te renoveren, om fiets- en wandelroutes aan te leggen ter beleving van de linie en om de zichtbaarheid van de linie te vergroten. Onder het motto “laat je verrassen” wordt sinds 2004 gewerkt aan de bekendheid van de waterlinie en aan de waardering van het publiek voor de NHW.

De website hollandsewaterlinie.nl, de jaarlijkse Fortenmaand en de groeiende reeks publicaties, zijn aansprekende uitingen van deze marketingcampagne die samen met ondernemers is opgezet.

Heden

Momenteel bevindt de NHW zich in de fase waarbij het Rijk zich steeds meer terugtrekt en de provincies het stokje overnemen; het transitieproces. Door de crisis zijn er minder overheidsmiddelen beschikbaar voor het uitvoeren van de ambities. Door deze ontwikkelingen wordt er nu een volgende stap gezet. Ondernemers, maatschappelijke organisaties, eigenaren, bewoners en vrijwilligers worden steeds meer de drijvende kracht achter het beheer en de verdere ontwikkeling van het militaire erfgoed. Daarnaast werken de NHW-gemeenten en waterschappen steeds meer samen om dit genomineerde werelderfgoed te behouden en verdere aantasting zo mogelijk te voorkomen. Door het ondertekenen van het Pact van Loevestein hebben de zuidelijke gemeenten en waterschappen in het voorjaar van 2014 bekrachtigd. Momenteel zijn de Utrechtse gemeenten en waterschappen bezig een soortgelijk pact te sluiten. De noordelijke gemeenten en waterschappen werken al langer samen omdat de SvA & NHW daar overlappen.

Toekomst

De komende jaren wordt er een stevige impuls gegeven aan de maatschappelijke inbedding van de NHW. Met de ondersteuning van onder andere de SLO en de SSWM wordt een goede basis gelegd om het gebruik van de linie door ondernemers en het publiek te laten groeien en het draagvlak te vergroten. Door het samengaan van de SvA en de NHW, zal voor beiden nog meer ingezet kunnen worden op draagvlak bij de betrokken partijen.

De toenemende samenwerking tussen de SvA en de NHW heeft ertoe geleid dat de wens om een gezamenlijk label voor de Waterlinies te ontwikkelen in 2013 van start is gegaan. De eerste stap is genomen om een gezamenlijke strategie te formuleren waarmee de branding van de Waterlinies verder vorm krijgt. Het eerste resultaat is een gezamenlijke visie/missie voor de hele Waterlinie, in de vorm van een Identiteitskompas. Het Identiteitskompas is de basis voor collectieve branding van de SvA & NHW. In 2015 wordt een gezamenlijk logo gelanceerd voor de SvA & NHW dat bruikbaar is voor alle ondernemers en betrokkenen.

Vanwege de financiële veranderingen, de onbekendheid met werelderfgoederen en de transitie is het van belang het draagvlak een nieuwe impuls te geven. Op basis van een gezamenlijke communicatiestrategie wordt met betrokken instanties, eigenaren, beheerders en bewoners gecommuniceerd over wat de werelderfgoedstatus inhoudt, wat de voor- en nadelen zijn, en hoe zij kunnen bijdragen aan het duurzame behoud van dit bijzondere stukje Nederland.

Internationaal

In 2011 heeft de NHW geparticipeerd in het Europese programma Collabor8. Vertegenwoordigers van nationale landschappen in Engeland, Ierland, Wales, België en Nederland onderzochten hoe ondernemers door onderlinge netwerkvorming kunnen profiteren van de unieke eigenschappen van landschap en hoe daardoor het draagvlak voor het gebied zou kunnen groeien. In 2013 heeft de projectgroep Werelderfgoednominatie NHW een ATFORT expertmeeting georganiseerd met diverse deskundigen van ICOMOS en andere (genomineerde) werelderfgoed sites. Met deze expertmeeting is kennis vergaard op het gebied van bufferzones, uitbreidingen en uitzonderlijke universele waarden, is er meer bekendheid over de aanwijzing van de SvA & NHW als werelderfgoed.

Daarnaast is in 2013 en 2014 samengewerkt met UNESCO in het UNESCO-programma World Heritage Volunteers (WHV). Zo'n 20 internationale jongeren hebben op diverse plaatsen in de NHW werkzaamheden verricht die bijdragen aan het behoud, de beleving en het draagvlak voor het genomineerde werelderfgoed.

Momenteel werkt de projectgroep mee aan het Europese project: Linking the Lines, met als doel meer toerisme naar het toekomstig werelderfgoed te brengen waardoor de geschiedenis van oorlog naar vrede breder uitgedragen wordt. Voor dit project zullen in 2014 en 2015 vier internationale expertmeetings plaatsvinden om kennis te delen, ondernemers met elkaar in contact te brengen en de toestroom van internationaal toerisme te vergroten. Wederom zullen voor deze meetings experts van ICOMOS en UNESCO uitgenodigd worden om onderdelen uit het nominatiedossier nader te kunnen bespreken. Ook in 2016 en 2017 zal de projectgroep expertmeetings organiseren om kennis te vergaren en uit te wisselen en de bekendheid te vergroten over de aanwijzing van de SvA & NHW als werelderfgoed.

Risico's ten aanzien van draagvlak voor de nominatie

Hoewel het draagvlak voor de NHW steeds groot is geweest zijn er ook risico's voor de toekomst; het verlies van het bestuurlijke draagvlak en/of het verlies van maatschappelijk draagvlak. Het bestuurlijke draagvlak hangt sterk samen met het maatschappelijke draagvlak, wanneer er maatschappelijke discussie en onrust ontstaat rondom de nominatie als werelderfgoed, bestaat het risico dat de bestuurders de vaststelling van het nominatiedossier niet aandurven. De (maatschappelijke) discussie bij de nominatie gaat vrijwel altijd over de begrenzing van de site en de consequenties hiervan voor ruimtelijke ontwikkelingen en de benodigde financiën voor de instandhoudingsdoelen. Beide punten zijn in hoofdstuk 7 aan bod gekomen.

Proces vervolg

Om het draagvlak te vergroten wordt wederom een krachtenveldanalyse uitgevoerd, waarbij alle stakeholders in beeld worden gebracht. Op basis hiervan wordt een communicatiestrategie ontwikkeld en uitgevoerd. Daarbij wordt nadrukkelijk gekeken op welk participatieniveau partijen worden geïnformeerd dan wel betrokken. Doelstelling is partijen te betrekken daar waar ze op effectieve wijze kunnen bijdragen aan het verder uitdragen van de betekenis en het belang van het werelderfgoed.

9. Planning

De planning is gericht op het indienen van het nominatiedossier in januari 2017 en een beoogde aanwijzing door UNESCO in 2018. De herijking van de organisatie en de resultaten die in het verleden zijn geboekt maken dat nu het momentum is om dit te verzilveren door deze nominatie SvA & NHW als werelderfgoed. Bestuurlijk is er energie, commitment en vertrouwen om deze nominatie binnen de komende bestuursperiode succesvol te laten zijn.

Het in te dienen nominatiedossier bestaat uit meerdere onderdelen. Op basis van het indicatieve planningsschema (zie bijlage bij brief RCE 21 maart 2014) wordt in onderstaande tabel per onderdeel aangeven wanneer deze gereed is. De voorgaande hoofdstukken hebben laten zien dat er al veel voorwerk is gedaan voor het opstellen van het nominatiedossier. De onderliggende documenten voor de definitie van de site, de beschrijving van de OUV, CA, attributen en de begrenzing van de site en bufferzone zijn deels gereed (hoofdstuk 1 t/m 4). Er is gestart met een methodiek om de integriteit en authenticiteit van de 96 NHW clusters vast te stellen (hoofdstuk 5). Op het verkrijgen van draagvlak heeft de NHW de afgelopen 10 jaar al stevig ingezet. Daar zal de aankomende jaren gericht op doelgroepen mee door gegaan worden. Al in 2013 heeft een ATFORT expertmeeting plaatsgevonden met onder andere vertegenwoordigers van ICOMOS om enkele discussiepunten ten aanzien van de nominatie van de NHW te bediscussieren. Een dergelijke expertmeeting zal de aankomende jaren wederom georganiseerd worden (hoofdstuk 8). Een beschrijving van de huidige staat van bescherming en beheer is grotendeels gereed. Met het overkoepelende managementplan wordt begin 2015 een start gemaakt. Door de ondertekening van de bestuursovereenkomst "Pact van Altena" hebben de vier provincies hun verantwoordelijkheid genomen om het siteholderschap voor de NHW verder vorm te geven en de nominatie verder voor te bereiden (hoofdstuk 6).

Kijkend naar bovenstaande is het mogelijk het concept nominatie dossier in januari 2016 gereed te hebben. Voor de bestuurlijke besluitvorming binnen de provincies is vier tot zes maanden uitgetrokken. Voor de bestuurlijke besluitvorming binnen het Rijk, alvorens in te dienen bij UNESCO, is eveneens zes maanden uitgetrokken.

Om de planning te borgen worden de gereed gekomen stukken tussentijds ter goedkeuring aan de Liniecommissie voorgelegd. Met deze bestuurlijke ijkmomenten, worden mogelijke bestuurlijke discussies naar voren gehaald en vindt tijdig besluitvorming plaats. Doel is om aan het einde van het traject het totale dossier als 'hamerstuk' vast te stellen in de GSen en PSen van de betrokken provincies.

De provincies Noord-Holland, Gelderland, Noord-Brabant en Utrecht hebben zich tot doel gesteld, het concept nominatiedossier in juni 2016 voldragen en kansrijk in te dienen bij de RCE.

Planningsoverzicht voorbereiding nominatiedossier

Nr	Activiteiten en mijlpalen	Planning	Stand van zaken
1	Definitie van de site	2015	deels gereed
2	Beschrijving OUV en CA	juni 2015	deels gereed
3	Beschrijving attributen	september 2015	deels gereed
4	Begrenzing site en bufferzone	september 2015	deels gereed
5	Integriteit en Authenticiteit	december 2014	reeds gestart
6	Inschakelen ICOMOS	doorlopend	2013 gestart
7	Bestuurlijk (en lokaal) draagvlak betrokkenen	doorlopend	2004 gestart
8	Opstellen managementplan, beschrijving van de huidige staat van bescherming en beheer	september 2015	op onderdelen gereed deels gereed
9	Definitief siteholderschap	oktober 2014	gereed
10	Concept nominatiedossier gereed	januari 2016	deels gereed
11	Vaststellen Nederlands concept nominatiedossier Gedeputeerde- en Provinciale Staten	februari t/m mei 2016	
12	Aanleveren Nederlands concept nominatiedossier bij RCE t.b.v. Bestuurlijke vaststelling Rijk	juni 2016	
13	Indiening UNESCO Parijs	januari 2017	uitsluitend juni 2018

Risico's ten aanzien van de planning

De in de hoofdstukken 6, 7 en 8 genoemde risico's hebben allen een mogelijk gevolg voor de planning. Bij het noemen van de risico's is aangegeven welke beheersmaatregelen worden ingezet om dit risico te minimaliseren. De risico's zijn opgenomen in een separaat risicodossier met oorzaak en gevolg en de beheersmaatregel met actor en datum gereed. Dit dossier wordt in de projectgroep regelmatig besproken en geactualiseerd, om zo de beheersing van de risico's te monitoren en bij te sturen wanneer nodig.

Literatuurlijst

- Aanwijzingsprogramma Monumentaanwijzing Nieuwe Hollandse Waterlinie, RCE (2009).
- Atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie (Nederlands en Engels) (2009)
- Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam, provincie Noord-Holland (2008).
- Besluit ruimtelijke ordening, Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2008).
- Bestuursovereenkomst "Pact van Altena", Liniebureau (vastgesteld 2 oktober 2014).
- Cultuur is Kracht (2009-2012), Provincie Utrecht (2009).
- Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties, ICOMOS (2011).
- Inventarisatie beheeropgave Nieuwe Hollandse Waterlinie, deelgebied Diefdijk –Loevestein, Dienst Landelijk Gebied (2012).
- Investeren in beheren. Duurzaam beheer in de NHW binnen de provincie Noord Holland, Dienst Landelijk Gebied (2013).
- Investeren in beheren. Duurzaam beheer in de NHW binnen de provincie Utrecht, Dienst Landelijk Gebied (2013).
- Kader NHW tot 2020, Liniebureau (2014)
- Linie in Bedrijf - Ambitie & Strategie 2020 en Uitvoeringsprogramma, Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie (2012).
- Management Plans for World Heritage Sites, a practical guide. German commission for UNESCO, Bonn, Ringbeck, B. (2008).
- Management Plans for World Heritage Sites a practical guide. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (2008).
- Managementplan Stelling van Amsterdam, provincie Noord-Holland (concept 2014).
- Monumentenwet 1988, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (1988).
- Nota Ruimte envelope linieland, plan van aanpak (2010).
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC (2012 en 2013).
- Panorama Krayenhoff, Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie (2004)
- Panorama Krayenhoff II, Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie (2003)
- (Retrospective) Statement Of Outstanding Universal Value Defence Line Of Amsterdam, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013).
- Streekplan 2005-2015, Provincie Utrecht (2005).
- Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (Ontwerp), Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2011).
- Versteende Ridders, Nieuwe Hollandse Waterlinie (2009).
- Visie Erfgoed en Ruimte, Kiezen voor Karakter, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011).
- Unesco nominatiedossier Stelling van Amsterdam , provincie Noord-Holland (2008).

[Link naar achtergronddossier:](#)

Bijlage: beschermingsregime per provincie

Noord-Holland

De SvA is in gewijzigde Verordening die per 11 maart 2014 van kracht is geworden, aangeduid als UNESCO-werelderfgoed (art 20). In de Structuurvisie Noord-Holland en de provinciale ruimtelijke verordening (PVR) wordt één zone onderscheiden. De PRV verwijst naar de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, waar de Stellingzone wordt onderscheiden in Kernzone en Monumentenzone. De generieke RO-voorschriften omvatten het verbod op verstedelijking buiten het bestaande stedelijk gebied. Naast de generieke bescherming noemt art 22, lid 3 de strikte voorwaarden waaronder verstedelijking wel is toegestaan. Art 22, lid 1 a sluit uit: grootschalige ontwikkelingen en ontwikkelingen die de kernwaarden aantasten of doen verdwijnen.

De Adviescommissie Ruimtelijke Ontwikkelingen (ARO) adviseert GS. ARO bestaat uit een aantal externe deskundigen. De provincie bemenst het secretariaat van deze adviescommissie en levert sinds mei 2014 de voorzitter. Dit advies is niet bindend maar wel zwaarwegend. Momenteel toetst de ARO alle ruimtelijke ontwikkelingen. Later dit jaar (2014) zal dit beperkt worden tot de projecten die 'klein en venijnig' of 'groots en meeslepend' zijn. Het Provinciale Ontwerpatelier zal dan adviseren over de 'overige' ontwikkelingen.

Utrecht

Zowel de structuurvisie als de ruimtelijke verordening is begin 2013 vastgesteld en dus van vóór de vaststelling van het Barro. Er is echter al wel op het Barro geanticipeerd. De NHW is opgenomen als onderdeel van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS) die zich onder andere richt op de bescherming van militaire structuren. Van de CHS maken de NHW en de SvA deel uit. In de Provinciale Ruimtelijke Verordening zijn regels opgenomen die gemeenten verplichten het behoud en de bescherming van de CHS te borgen in hun bestemmingsplannen. Momenteel vindt een partiële herziening van de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie (PRS) en Verordening (PRV) plaats waarbij ten aanzien van de NHW de aansluiting van de begrenzing met Noord-Holland wordt verbeterd.

De begrenzing van de CHS is bij de NHW gebaseerd op een zone van 600 meter ten oosten van de hoofdverdedigingslijn, gecombineerd met de verboden kringen rondom de forten (1000 meter). Het betreft dus een relatief smalle zone. Daarnaast is het gebied rondom de NHW beschermd als één van de provinciale landschappen. De begrenzing is gebaseerd op het voormalige nationale landschap. Hetzelfde geldt voor de SvA. De PRV bepaalt dat in deze gebieden de kernkwaliteiten van het door de linies bepaalde landschap beschermd moet worden. Die kernkwaliteiten zijn in een bijlage bij de PRV beschreven en benoemen de hoofdverdedigingslijn, de inundatievelden, de accessen en de forten, de militaire objecten ter verdediging van accessen en de waterwerken voor het inundatiesysteem.

Gelderland

GS hebben de ruimtelijke verordening in concept vastgesteld en deze wordt naar verwachting in september of oktober 2014 door PS vastgesteld. In de basis is de PRV een kopie van het Barro met een verwijzing naar de uitwerking van de kernkwaliteiten en de daarbij behorende begrenzing. De voorgestelde begrenzing is ruimer dan dat wat met het Nationaal Landschap NHW is vastgelegd. Naast het complete inundatiesysteem en de accessen rond de rivieren omvat de ruimtelijke verordening nu ook de verdichtingsvelden. Fort Pannerden en het inundatiekanaal Tiel vallen ook binnen de provinciale omgevingsverordening.

Noord-Brabant

Zowel de structuurvisie als de verordening is in 2014 herzien. Op 19 maart 2014 zijn de Structuurvisie Ruimtelijke Ordening 2014 en de Verordening Ruimte in werking getreden. De Structuurvisie is een actualisatie van de visie die in 2010 werd vastgesteld. Belangrijke beleidswijzigingen hebben betrekking op de realisatie van natuur en de transitie naar zorgvuldige veehouderij in Brabant.

In de verordening is een artikel opgenomen over de NHW. De basis hiervan is de cultuurhistorische waardenkaart uit 2010. Deze is van voor het Barro en wordt daarom in 2014 worden herzien. Uitgangspunt van de verordening is de borging van de ruimtelijke kwaliteit voor het gehele buitengebied. De begrenzing van het voormalige Nationaal Landschap NHW wordt als uitgangspunt genomen voor de begrenzing en waar nodig bijgesteld.

Zuid-Holland

In deze provincie betreft het de gemeenten Leerdam en Gorinchem. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is opgenomen in de Visie ruimte en mobiliteit (VRM), vastgesteld op 9 juli 2014. De cultuurhistorische en archeologische waarden zijn gebundeld in de cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS), die de basis vormt voor het provinciaal erfgoedbeleid. Het beschermende ruimtelijk beleid richt zich met name op een selectie van de CHS, waaronder de Nieuwe Hollandse Waterlinie / Diefdijk die benoemd is als cultuurhistorische kroonjuweel en (potentieel) werelderfgoed.

De kroonjuwelen zijn aangewezen als gebieden met bijzondere kwaliteit (categorie 1). De Nieuwe Hollandse Waterlinie / Diefdijk is één van deze gebieden, die zo bijzonder, waardevol en kwetsbaar zijn, dat de instandhouding en mogelijk verdere ontwikkeling van de waarden die ze vertegenwoordigen voorrang heeft boven alle andere ontwikkelingen. Ruimtelijke ontwikkelingen in en direct grenzend aan de categorie 'gebieden met bijzondere kwaliteit' zijn alleen mogelijk voor zover ze bijdragen aan deze kwaliteit.

In de verordening is hieraan invulling gegeven met het artikel ruimtelijke kwaliteit. De begrenzing en de kernkwaliteiten zijn uitgewerkt op de kwaliteitskaart van de Visie ruimte en mobiliteit en de uitwerking daarvan in het Programma ruimte. In de verordening is voor de instandhouding en versterking van de kernkwaliteiten een koppeling gelegd met de kwaliteitskaart.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is bovendien als identiteitsdrager benoemd in het gebiedsprofiel Alblasserwaard & Vijfheerenlanden. Dit is een uitwerking van de bovengenoemde kwaliteitskaart. Voor alle identiteitsdragers is instandhouding en versterking van de beleefbaarheid van belang. Daarbij is aandacht gewenst voor de bereikbaarheid en toegankelijkheid van de gebieden.

Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie samen sterker!

**HOLLANDSE
WATERLINIE®
NATIONAAL PROJECT**